

УДК 616-082-056.42(091)(477.41)«185/190»

МЕДИЧНЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ВРАЗЛИВИХ ВЕРСТВ НАСЕЛЕННЯ КИЄВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ткаченко О.В., Соловйова Т.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

У статті на основі матеріалів архівів, історичної літератури зроблена спроба проаналізувати медичне забезпечення соціально-вразливих верств населення м. Києва у другій пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Показано благодійну підтримку промисловцями, добродійними товариствами закладів медицини, створення ними безкоштовних лікарень, ідалень, нічліжних притулків. У роботі досліджується меценатська діяльність родини Терещенків в м. Києві та їх внесок у розвиток медицини. Висвітлюється робота благодійних товариств міста, які опікувалися соціально-вразливими верствами населення (Благодійне товариство, Маріїнська община сестер милосердя, Імператорське Людинолюбне товариство).

Ключові слова: медичний заклад, охорона здоров'я, пологовий притулок, благодійне товариство, лікарня, медична допомога, промисловці.

Постановка проблеми. У статті на основі матеріалів архівів, опублікованих джерел, історичної літератури зроблено спробу розкрити історію розвитку благодійної медицини у м. Києві, проаналізувати діяльність благодійних товариств, приватних осіб, які опікувалися соціальним становищем незахищених верств населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські дослідники побіжно торкалися питань підтримки окремих категорій зубожілого населення у другій пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Так, у працях О. Рафальського і Т. Степанович характеризується матеріальне становище студентства, наводиться перелік земляцтв, товариств і осіб, які допомагали учням вищої школи міст Києва, Харкова, Катеринослава. Вітчизняні науковці досліджують діяльність благодійних установ та товариств ХІХ-ХХ ст. (І. Діптан, Т. Кононова, М. Карамазіна, К. Новікова, С. Поляруш) та товариств медичного спрямування (В. Ковалинський, Н. Коцур, Ф. Ступак) [5; 6; 7; 11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті увага сконцентрована саме на тих медичних закладах, благодійних товариствах, приватних особах, які зробили найбільший внесок у підтримку соціально-незахищених верств населення у другій пол. ХІХ – на поч. ХХ ст.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі вивчення джерел, наукових публікацій зробити комплексний аналіз медичного забезпечення соціально-незахищених верств населення м. Києва та дослідити вплив приватних осіб, благодійних громадських об'єднань на медичну галузь у регіоні.

Виклад основного матеріалу. Молода буржуазія, що активно формувалася в рамках Російської імперії впродовж другої пол. ХІХ ст., заявила про себе створенням цілої низки промислових закладів, кредитно-банківської системи, новітніх засобів транспортного сполучення. Разом з тим, вона дбала про комплекс заходів, котрі забезпечували б соціальні потреби суспільства. А тому в соціальній політиці підприємницького стану передбачалися відрахування на облаштування шкіл та лікарень на підприємствах, будівництво житла для робітників, надання різного роду допомоги, а згодом заснування лікарняних та страхових кас і фондів. У 1900 р.

підприємцями України на ці потреби було відраховано 877,26 тис. руб., або 0,43% від загальної суми виробництва (200576,28 тис. руб.). На кожного робітника соціальні витрати становили 8,33 крб. [9, с. 167].

Із загальної суми коштів, які українські підприємці виділяли на соціальні потреби суспільства, найменша частка припадала на освіту (45,21 тис. руб.), найбільша – на задоволення медичних потреб (361,46 тис. руб.) та страхування робітників (228,22 тис. руб.) [9, с. 168]. На потреби медицини цукропромисловці в 1904/05 рр. витратили 0,4%, в 1905/06 рр. – 0,5%, а в 1906/07 – 0,6% від своїх прибутків. На благодійність відповідно 1904/05 рр. – 0,8%, в 1905/06 рр. – 0,7%, а в 1906/07 – 0,4% [9, с. 131]. Більш високий відсоток у 1904/05 і 1905/06 рр. по відношенню до 1906/07 р. пояснюється тим, що цукропромисловці в ці роки щедро жертвували на потреби Російсько-Японської війни.

Підприємці цукрової галузі позитивно відносилися до страхових кас робітників і відраховували туди порівняно великі суми від своїх прибутків, зокрема 1904/05 рр. – 1%, в 1905/06 рр. – 1,4%, а в 1906/07 – 1,2% [9, с. 137].

У другій пол. ХІХ ст. кількість медичних закладів в Україні була недостатньою. У 60-х роках у м. Києві функціонувало, не враховуючи військового шпиталю, лише 4 лікарні на 268 ліжок. У 1875 р. відкрилась Олександрівська міська лікарня, яка спочатку мала 65 ліжок, а до 1880 р. – 166 [12, с. 102]. При населенні в 115 тис. осіб і існуючих мінімальних нормах існувала потреба не менше як у 1150 місць для хворих, а їх було майже у 2 рази менше. Крім того, лікування в існуючих медичних закладах було платним. Тому більшість мешканців міста не зверталася до лікарів. Так, перебування у загальних палатах Олександрівської міської лікарні коштувало 9 руб. на місяць, в окремих палатах – 60-90 руб., у дитячому інфекційному відділенні – більше 100 руб. на місяць. У лікарні Маріїнської общини платня коливалася від 1 до 5 руб. за добу, у Кирилівській лікарні – 7 руб. 20 коп. на місяць [4, с. 205].

У цілому на одне місце в лікарні припадало 255 осіб. Недостатнє медичне обслуговування призводило до поширення інфекційних і епідемічних захворювань, таких як холера, туберку-

льоз, віспа, тиф, дифтерія та інших, які забирали тисячі людей. Погані умови життя, особливо у робітничих кварталах, відсутність медичного обслуговування – все це породжувало високу смертність, яка в 70 роки XIX ст. становила 26 осіб на 1000 мешканців міста. Більшість захворювань приходилось на ті райони, «де головним чином сконцентрована найбільша частина міського населення, яка живе скупчено у брудних приміщеннях, часто не маючи водопроводу та каналізації» [4, с. 232].

Дані, зібрані Виконавчою Комісією Благодійної секції на Київській всеросійській виставці у 1913 р., свідчать про становище благодійних товариств у м. Києві. Із 86 існуючих товариств допомогу бідним, неповнолітнім і людям похилого віку надавало 47, медичну допомогу – 15 [12, с. 96].

Як приклад благодійної допомоги соціально-вразливим верствам населення може слугувати діяльність родини цукропромисловців Терещенків.

У 1878 р. у Києві була заснована Маріїнська община сестер милосердя Товариства Червоного Хреста на честь імператриці Марії Федорівни. Вона існувала на пожертви приватних осіб. Основною метою Маріїнської общини була безкоштовна допомога малозабезпеченому населенню.

14 грудня 1880 р. при общині почала діяти безоплатна амбулаторія, при якій хворим безкоштовно видавали ліки.

Для будівництва власного приміщення для общини М.А. Терещенко асигнував кошти за які придбали земельну ділянку по вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 75 (вул. Саксаганського). У 1883 р. побудували два будинки, в яких розмістили амбулаторію, аптеку і лікарню на 12 ліжок. Від амбулаторії місто мало відчутну підтримку у наданні медичної допомоги населенню (тільки за 1882 р. допомогу отримали 24264 хворих) [11, с. 137].

У січні 1884 р. почало діяти Подільське відділення амбулаторії, де на кошти М.А. Терещенка (6 тис. руб.) утримувалося три ліжка. Кошти на утримання Подільської амбулаторії надходили від Ф.А. Терещенка – по 1000 руб. протягом 5 років, потім естафету продовжив М.А. Терещенко – щорічно відраховуючи по 600 руб. протягом 10 років [11, с. 138].

У 1889 р. було зведено третю будівлю Подільської амбулаторії. На її будівництво М.А. Терещенко вніс 30 тис. руб. Лікарня мала 18 ліжок безкоштовних і 3 платних. У 1890 р. була запроваджена плата за рецепти по 5 коп. Годі М.А. Терещенко вніс 20 тис. руб. у касу общини і ще щорічно вносив 800 руб., що дало можливість відмінити цю платню [11, с. 138].

Про значні обсяги допомоги амбулаторії з дня її заснування до жовтня 1913 р. свідчить і кількість відвідувачів – 1753219 осіб, а через лікарню і прийомний покій пройшло 5919 осіб [11, с. 141].

На утримання общини було створено фонд, засновники якого прийняли рішення протягом десяти років вносити певні суми: Києво-Печерська лавра – 600 руб. щорічно, Митрополит Київський і Галицький – 400 руб., М.А. Терещенко – 300, І.М. Бродський – 300, Ф.А. Терещенко – 200, М.П. Дегтярев – 100, Я.В. Тарновський – 100, Р.В. Штейнгель – 100, М.В. Штейнгель – 50 [11, с. 141]. Ці дані свідчать

про значний внесок благодійників у діяльність даної інституції.

У зв'язку з важким становищем чорноробів, відсутністю місць у міських лікарнях, М.А. Терещенко у грудні 1890 р. виявив бажання за власні кошти побудувати для них лікарню на 50 місць. З цією метою він виділив 100 тис. руб., з яких 75 тис. було відраховано на будівництво приміщень, а 25 тис. – у Фонд утримання лікарні [12, с. 103]. У травні 1891 р. Київська міська дума безкоштовно виділила землю під будівництво лікарні. Новий лікувальний заклад отримав назву «безкоштовна лікарня Цесаревича Миколая для чорноробів» і був освячений 30 січня 1894 р. [14].

У наступні роки М.А. Терещенко від себе і Пелагеї Георгіївни пожертвував на розширення лікарні ще близько 100 тис. руб., завдяки чому були побудовані окремі корпуси для інфекційних, тифозних і хронічних хворих, і 200 тис. руб. на утримання лікарні [14, арк. 2]. Крім цього, він заснував фонд імені П.Г. Терещенко в розмірі 20 тис. руб., відсотки з якого йшли на допомогу тим, хто одужав [5, с. 201].

Продовжуючи справу батька, сини М.А. Терещенка також виділяли кошти на благодійні справи. Так, у 1894 р. Олександр Миколайович пожертвував лікарні для чорноробів 30 тис. руб. [14, арк. 4]. А ставши після смерті батька (1 січня 1903 р.) Попечителем і Головою Комітету лікарні, Олександр присвятив багато часу для особистого ознайомлення із становищем лікарні і її потребами. На його кошти було розширено і перероблено приміщення амбулаторії, сплачено борги за її утримання, виділялися кошти на придбання білизни, на ремонтні роботи, проведення телефоні, ремонт каналізації, на видання друкованого звіту за перше десятиліття лікарні і на наукові роботи лікарів. На все це благодійник витратив більш як 60 тис. руб. [13].

Архівні джерела свідчать про роботу лікарні за перші десять років, зокрема на лікування поступило 8787 хворих, із них померло близько 10%, на утримання закладу витратили 222 тис. руб. Лікарня мала 100 ліжок, необхідне обладнання, тут працювали кваліфіковані лікарі, у тому числі кілька докторів медицини [13, арк. 12]. Управляв справами лікарні громадський комітет. Після смерті Миколи Артемовича його очолив Олександр Миколайович, а потім його вдова Єлизавета Володимирівна.

У роки російсько-японської війни Олександром Миколайовичем при лікарні був влаштований особливий притулок для поранених воїнів. На утримання цього притулку О.М. Терещенко пожертвував більше 10 тис. руб. [5, с. 245].

Після смерті Олександра Миколайовича його дружина Єлизавета Терещенко продовжила благодійні справи. Вона передала 100 тис. руб. цінними паперами на регулярну допомогу хворим, зробила пожертвування на будівництво притулку для тих, хто одужує при Олександрівській лікарні, придбала автомобіль для станції швидкої допомоги, який коштував 100 тис. руб. [13, арк. 16].

На поч. XX ст. майже при всіх цукрових заводах були відкриті лікарні в яких постійно працювали лікарі та фельдшери. Цукропромисловці досить щедро жертвували на потреби цих лікувальних закладів. У загальному по країні

у 1906/1907 рр. на пуд цукру припадало 0,78 коп. витрат на утримання заводської лікарні. На всю кількість виробленого цукру – 78 407 049 пудів, витрати на утримання заводських лікарень становили 611 574 руб. [9, с. 142].

Прикладом є заводи родини Терещенків. При кожному заводі цукропромисловці організували і утримували лікарні, в яких робітники лікувалися безкоштовно за рахунок обов'язкового страхування.

Книга про Михайлівський рафінадний завод Товариства братів Терещенків свідчить, що вони не скупилися на лікування своїх робітників. Під лікарню був відведений кам'яний будинок, оточений садом. Лікарняний корпус складався з трьох палат (одна жіноча і дві чоловічі), по 8 ліжок кожна; операційної, двох перев'язочних, кабінету лікаря, аптеки, приміщення для фельдшера, економки, сиділки та кухня. Лікарня була забезпечена необхідною кількістю хірургічних інструментів. Аптека щорічно відпускала до 14000 найменувань ліків.

Кількість робітників, які обслуговувалися в заводських лікарнях, постійно зростала, про що свідчить діяльність лікарні і амбулаторії Червоноського цукрового заводу. Якщо в 1887-1889 рр. середньомісячна кількість хворих, які отримували допомогу в лікарні, становила 35 осіб, то у 1896 р. – 650, а в 1912 р. – 825 [12, с. 107]. У цих медичних закладах лікувалися не лише ті, хто працював на заводі, а і люди, які мешкали поблизу нього.

Безкоштовні лікарні виникали при кожному заводі, і на їх утримання Терещенки виділяли значні кошти.

Помітну роль у громадському житті м. Києва другої пол. ХІХ – поч. ХХ ст. відіграло Благодійне товариство, засноване у 1834 р. Товариство ставило за мету допомагати незаможним, убогим, «опікою у будинках бідних, вихованням дітей на повному утриманні товариства, роздачею грошової допомоги, одягу, їжі і наданням різних знань». Для цього товариство утримувало дешеві квартири, ідальні, будинки опіки, пансіони. Нерухоме майно оцінювалося майже в 3 млн. руб., а щорічні витрати сягали 150 тис. руб. [2, с. 42].

На кінець ХІХ ст. у Києві налічувалося близько 12 нічліжних притулків, але вони не були благодійними установами. Як зазначалося в одному з офіційних документів, ці «житла» становили собою сумне, ледь приховане зло. На аршин від підлоги із дошок був зроблений поміст, який заміняв нари. Бруд і сморід неймовірні. Видно було напівголих людей із жалюгідними залишками верхнього одягу, білизни не було. Досить часто нічліжками слугували приміщення найдешевших чайних, закусочних, харчевень. У них були «столи, лави, нари, стіни і всі предмети з непомірним шаром бруду. Ніяких умов для зберігання продуктів і посуду... Більшість приміщень без кватирок для вентиляції... З 10-11 годин вечора столи і лави зсовувались, перетворюючись на нари» [12, с. 111]. Самі знедолені із міських низів, не маючи чим заплатити за перебування у нічліжках, у теплу пору року спали під відкритим небом, серед складів гавані чи на «зозулиних дахах» – схилах Дніпра від пристані до Ланцюгового мосту, де вони виривали собі печери.

Будучи членом благодійного товариства, у 1881 р. колезький радник Федір Терещенко звернувся до міського голови Г.І. Ейсмана з проханням виділити земельну ділянку для заснування нічліжного притулку. Усі витрати, пов'язані з будівництвом і утриманням притулку, Федір Артемович брав на себе. Київська міська дума задовольнила його клопотання, і незабаром почалося будівництво нічліжного притулку за проектом В.Н. Ніколаєва, яке обійшлося Ф.А. Терещенку майже в 50 тис. руб. [12, с. 112].

У 1881 р. був заснований безкоштовний нічліжний притулок на 500 ліжок 456 із яких відводилося для чоловіків, 44 – для жінок з дітьми [5, с. 216].

Через рік, у лютому 1882 р., триповерхове приміщення було освячене. Перший поверх був відведений для жінок, два інших – для чоловіків. У кожній палаті були раковини з підведеною водою. Перший у Києві такий великий нічліжний притулок відразу заповнився. У 1882 р. у ньому переночувало близько 190 тис. осіб, а на наступний – 230 тис. Взагалі за період з 1896 по 1914 рр. у притулку ночувало 3 616 896 осіб, із них 3 178 038 чоловіків та 438 858 жінок. Середня кількість осіб за добу становила до 600 чоловіків та 100 жінок [13, арк. 21].

У 1886 р. Федір Артемович заснував ще одну благодійну установу – будинок безкоштовних квартир для бідних вдів з дітьми. Щорічно в будинку мешкало 172 особи, із них 58 дорослих і 114 дітей [13, арк. 11].

Утримувалися всі ці заклади на відсотки від недоторканого капіталу, внесеного у касу Імператорського Людинолюбного товариства засновником статським радником Ф.А. Терещенком.

Хоча й до цього в Києві існували безкоштовні квартири, однак вони належали винятково монастирям. Вони були призначені головним чином для тимчасового притулку богомольців, які прибували до Києва. У будинку, заснованому Ф.А. Терещенком, була загальна палата на 14 ліжок для жінок похилого віку та 27 окремих кімнат, де жили вдови з малолітніми дітьми. Будинок безкоштовних квартир не був богадільнею, на відміну від якої, у ньому були кухні, комірки, все необхідне для ведення господарства кожній окремій сім'ї.

Безкоштовний нічліжний притулок і будинок безкоштовних квартир знаходилися на Подолі – у місцевості, де проживали найбідніші люди Києва. Розташовувалися будівлі в одній садибі, по вул. Нижній вал, № 49.

Незадовго до смерті Ф.А. Терещенко забезпечив нічліжний притулок і будинок безкоштовних квартир недоторканим капіталом у 100 тис. руб. Їх попечителями по 1917 р. залишалися члени сім'ї Терещенків.

Слідом за братом Микола Артемович вирішив заснувати ще один нічліжний притулок, але в іншому місці. На прохання М.А. Терещенка міська Дума виділила земельну ділянку на вул. Басейній, де у 1884 р. Микола Артемович заснував нічліжний притулок на 400 осіб. У жовтні 1885 р. притулок прийняв перших мешканців. Будівництво притулку обійшлося засновнику в 60 тис. руб., стільки ж він виділив і на його утримання [12, с. 114].

До кінця ХІХ ст. у Києві було 12 нічліжних притулків на 1280 місць, серед яких – два при-

тулки Терещенків на тисячу місць. До того ж, якщо інші приватні притулки брали 5 копійок за ніч, то ці були безкоштовні.

Поряд з нічліжним притулком на кошти Терещенка була відкрита їдальня дешевих обідів, де порція з двох страв коштувала лише 8 коп. Взагалі у 1883 р. існувало п'ять таких їдалень. Дві з них відкрило Товариство допомоги бідним, а три утримувались на пожертвування М.А. Терещенка, Ф.А. Терещенка і Р.Ф. Штенгеля. Вони щорічно відпускали до 500 обідів за ціною 8 коп. [14, арк. 15]. Їдальні утримувались на виручені від продажу їжі кошти і допомогу благодійного товариства та приватних осіб. У 1883 р. їдальні

відвідало 585 216 осіб, з них 17 298 – безкоштовно [12, с. 114].

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши архівні матеріали, наукову літературу ми дійшли висновку, що українські підприємці другої пол. XIX – поч. XX ст. займалися благодійною діяльністю, відкривали та утримували лікарні, притулки для інвалідів, сиріт, виділяли кошти на медичне обслуговування соціально-вразливих верств населення.

Проблема меценатства, благодійності об'ємна та різнобічна і її неможливо вичерпно розглянути в одній роботі. Подальше її вивчення ще чекає своїх дослідників.

Список літератури:

1. Благотворительность в России. Киевская губерния. – СПб., б.г. – 388 с.
2. Георгиевский П.И. / Призрение бедных и благотворительность / П.И. Георгиевский. – СПб.: Университетская типография, 1894. – 118 с.
3. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) / О.М. Донік // Укр. істор. журн. – 2005. – № 4. – С. 160-174.
4. История Киева в 3-х т. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1984. – 464 с.
5. Ковалинський В. Меценати Києва / В. Ковалинський. – К.: Северин-Пресс, УКСП «Кобза», 1995. – 368 с.
6. Кононова Т.Б. Очерки истории благотворительности / Т.Б. Кононова. – Издательский дом «Дашков и К», 2005. – 339 с.
7. Коцур Н. Внесок учених-гігієністів у розвиток соціальної гігієни в Україні (кінець XIX – XX століття) / Н. Коцур // Наукові записки з української історії: збірник наук. статей. – Вип. 19. – Тернопіль: Аста, 2007. – С. 322-332.
8. Краткий очерк истории Императорского Человеколюбивого общества. – СПб.: Типография М.Н. Лаврова и К., 1875. – 228 с.
9. Лебедь-Юрчик Х.М. Сахарная промышленность в России / Х.М. Лебедь-Юрчик. – К.: Б.в., 1909. – 153 с.
10. Сборник сведений о благотворительности в России. – СПб., 1899. – 1207 с.
11. Ступак Ф.Я. Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Ф.Я. Ступак. – К.: Хрещатик, 1998. – 208 с.
12. Ткаченко О.В. Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні кін. XIX – поч. XX ст. / О.В. Ткаченко. – Переяслав-Хмельницький: Вісник Переяславщини, 2000. – 209 с.
13. Центральний Державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАУ). Ф. 830. Сімейний архівний фонд Терещенків. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 5.
14. ЦДІАУ. Ф. 442. Канцелярія київського, подільського і волинського генерал-губернатора. Оп. 544. Спр. 40. Арк. 1.

Ткаченко О.В., Соловійова Т.М.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

МЕДИЦИНСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СОЦИАЛЬНО-НЕЗАЩИЩЕННЫХ СЛОЕВ ОБЩЕСТВА КИЕВА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Аннотация

В статье на основании материалов архивов, исторической литературы сделана попытка проанализировать состояние медицинских заведений г. Киева второй пол. XIX – нач. XX в. Освещается благотворительная помощь промышленниками, благотворительными обществами медицинских заведений, создание ими бесплатных больниц, столовых, ночлежек. В работе исследуется благотворительная деятельность семьи Терещенков в г. Киеве, их вклад у развитие медицины. Показана работа некоторых благотворительных обществ Киева, которые осуществляли попечительство социально-незащищенных слоев общества (Благотворительное общество, Маринская община сестер милосердия, Императорского Человеколюбивого общества).

Ключевые слова: медицинское заведение, охрана здоровья, родильный приют, благотворительное общество, больница, медицинская помощь, предприниматели.

Tkachenko O.V., Solovyova T.M.

Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University
named after Hryhorii Skovoroda

MEDICAL CARE FOR SOCIALLY-VULNERABLE POPULATIONS IN KYIV IN THE XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary

In the article on the basis of materials from archives of historical literature an attempt is made to analyze the medical provision of socially vulnerable beliefs of the population of Kyiv in the second half of the XIX century at the beginning of the XX century. The charitable support of industrialists is shown charitable societies of medical institutions creating them free hospitals, dining hall, accommodation shelters. In the work the Tereshchenko family in Kyiv is investigated their contribution to the development of medicine. Shows the activities of some charitable societies in Kyiv that cared for socially vulnerable populations (Charitable society, Mariinsky community of nurses, Imperial Philanthropic societ).

Keywords: medical institution, health protection, maternity hospital, charitable society, hospital, medical care, businessmen.